

Славко Станишић

ПРОСЛАВЕ ГОДИШЊИЦА ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1919—1944. ГОД.

Утицај идеја октобарске револуције осјетио се у Црној Гори још у току првог свјетског рата. Као одраз тог утицаја дошло је до устанка морнара у Боки Которској у фебруару 1918. године, а одмах после завршетка првог свјетског рата и до формирања социјалистичких група и организација које су ушле у састав Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) — (СРПЈк), односно Комунистичке партије Југославије (КПЈ).

До првих манифестација поводом дана октобарске револуције у Црној Гори дошло је већ 1919. године. Наиме, ноћу 7, 8. и 9. новембра радници и војници из Котора, уз пратњу музике, пјевали су и узвикивали пароле у радничком дому, по локалитима и улицама града, при чему је градска полиција узалудно покушавала да их у томе спречи.¹

Тих дана обућарски и столарски радници у Котору успјешно су завршили штрајкове које су повели ради увођења осмочасовног радног времена, повећања надница и признавања њихових организација.² Већ тада су власти забрањивале рад организација СРПЈ(к) у Црној Гори, па су све протестовале истичући да ће радници дати „своје животе и подносити све жртве, да се сруши данашњи капиталистички режим и успостави нови комунистички који ће нам донијети једнакост, правду, братство и слободу“.³

Већ за наредну годину сачувана документа дају нам нешто више података. У Херцег-Новом и околини на дан 7. новембра растуран је проглас КПЈ *Радном народу вароши и села*. Према полицијском извјештају, то је „изазвало узбуђење код грађанства“. Жанدارмерија је интервенисала, скинула трогласе, ухапсила секретара радничког дома и још пет организатора ове акције и све их предала суду.⁴ У Будви је почетком новембра до-

¹ Архив у Котору (АК) — Општина Котор (ОК), године 1919, бр. 2118, 2129, 2130 и 2132 — Извјештаји Градског редарства у Котору.

² Глас слободе, Сарајево, 31. X и 11. XI 1919.

³ Радничке новине, Београд, 23. XI 1919.

⁴ Архив Историјског института Титоград (АИИТ), V 4—1 (20) — пријава Политичког изложенства Херцег-Нови од 11. XI 1920.

шло до демонстрација организованих од стране комуниста, па је жандармерија интервенисала.⁵

1920. године Партија је предизборну активност користила за ширење идеја октобарске револуције. У прогласима и на зборовима она је позивала црногорски народ да као предуслов за преузимање власти оствари јединство по примјеру руских радника и сељака у октобарској револуцији.⁶ У прогласу *Сиромашни сељаци* КПЈ за Црну Гору позива црногорске сељаке да гласају за Комунистичку партију, јер „Гласајући за њу ви гласате за себе... ви имате обиљежен пут којим треба ићи... пут руске револуције радника и сељака“, чија се крв већ три године „лије и за нас... за слободу и напредак радника и сељака читавог свијета“. На крају прогласа се истичу паролe: *Живјела руска Совјетска Република!* и *Живјела југословенска Совјетска Република радника и сељака!*⁷ Сличан је и проглас студената комуниста из Црне Горе *Сиромашном народу у Црној Гори*, којим га позивају да гласа „за републику радника и сељака“ и да се избори за „своја сељачка и радничка вијећа“.⁸

У ту сврху штампан је и летак са, наводно, Лењиновим телеграмом Комунистичкој партији Југославије, у коме се радници и сељаци позивају да гласају за комунисте, јер само они „једино искрено проповиједају љубав, братство и савез са нашоом вјековном заштитницом Русијом“.⁹

Иако је Лењинов телеграм вјероватно конструкција Вукашина Марковића, он је интересантан по томе што је КПЈ у Црној Гори, штампајући га и растурајући у виду летка, користила традиционалну љубав Црногораца према Русији како за добијање гласова на изборима тако и за популарисање вође и тековина Октобра.

Сличну сврху имали су и предизборни зборови организовани од стране КПЈ у Црној Гори у Ријеци Црнојевића и Колашину.¹⁰ Збор у Котору, који је био одобрен од стране власти, растурен је пошто је референт почео да говори о Бољшевичкој партији и револуцији.¹¹ Власти нијесу дозволиле да се у Будви одржи збор на којему је требало да говори Јован Томашевић.¹²

И поред тога што су власти претресањем станова, хапшењем комунистичких агитатора, забрањивањем растурања прогласа и

⁵ АК — Политичко изложенство Будва (ПИБ), бр. 2035 — Извјештај од 7. XI 1920.

⁶ АИИТ, VIII 2—20 — мемоарска грађа.

⁷ АИИТ, I 4—6 (20).

⁸ АИИТ, III 1—1 (20).

⁹ АИИТ, I 3—9 (20).

¹⁰ Радоје Пајовић: Учешће КПЈ у Црној Гори на парламентарним изборима, *Историјски записи* (ИЗ), 1, 1959, 95; АИИТ, VIII 2—20 — мемоарска грађа.

¹¹ Р. Пајовић: н. д. 92—93.

¹² Славко Мијушковић: Неколико докумената о радничком покрету у Боки, ИЗ, 1, 1959, 180.

одржавања зборова ометале њену изборну агитацију, КПЈ у Црној Гори ипак је добила највећи број гласова и 4 посланичка мандата.¹³

Организације КПЈ у Црној Гори агитацијом поводом акција изведених 1919. и 1920. године у вези с прославама Првог маја, штрајковима, општинским изборима и изборима за уставотворну скупштину много су допринијеле популарисању и ширењу идеја Октобра у народу. Оне су се свестрано залагале за одбрану руске револуције, организујући манифестације солидарности и вршећи притисак на владу да не учествује у интервенцији против револуције и да не приима контрареволуционаре из Русије. Тако је которска организација заказала протестни збор 20. јула 1919. и тим поводом издала летак у којем протестује „против гушења социјалистичких совјетских република у Русији и Мађарској“.¹⁴ Приликом доласка истакнутог руског бјелогардејца грофа Бобрињског у Котор 18. VIII 1919, коме су власти припремале свечани дочек, Васо Срзентић га је дочекао узвиком „Да здравствујет Лењин“, због чега је са групом радника био премлаћен. Том приликом девет радника је ухапшено, раднички дом је демолиран, а црвена застава спаљена.¹⁵ Када су крајем новембра 1920. године у Боку приопјели бродови са избјеглицима-бјелогардејцима из Русије, комунисти из Боке су протестовали против владе зато што подржава контрареволуционаре, изјављујући да је народ против такве политике и дочекујући избјеглице узвицима: *Поље убице руског народа!, Живио мир са Совјетском Русијом!, Живио комунизам!*¹⁶

Сјећања преживјелих учесника говоре о томе да је дан октобарске револуције у Котору и Боки 1919—1920. слављен растурањем летака и одражвањем зборовом.¹⁷ Да су манифестације поводом октобарске револуције 1919—1920. биле узеле маха и имале већег утицаја на народ види се и по томе што је Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у октобру 1921, да би парирало комунистичким манифестацијама, поред насиља прибјегло и пропаганди, па је штампао плакате и слике под називом „Бољшевици у Русији“, наређујући да се растура по свим мјестима у земљи, посебно тамо гдје је комунистички покрет био јачи. Ови плакати, на којима је била дата најцрња слика стања у Русији, растурали су током октобра 1921. у свим мјестима Црне Горе.¹⁸

¹³ Р. Пајовић: н. д. 92—96.

¹⁴ Димо Вујовић: Радничке и партијске организације у Црној Гори 1918—1919, Историјски преглед, 3. 1959, 219.

¹⁵ Д. Вујовић н. д. 224; Глас слободе, 26. VIII 1919.

¹⁶ Ослобођење, Сплит, 11. XII 1920.

¹⁷ АИИТ, VIII 1н—1 — мемоарска грађа.

¹⁸ АК—ОК, бр. 3609 — Акт которског поглаварства у Котору од 10. X 1921.

Велику улогу у ширењу идеја Октобра и истине о револуцији и њеним тековинама одиграли су наши повратници из Русије — учесници октобарске револуције. Свакако најистакнутији међу њима био је др Вукашин Марковић, који се средином 1921. вратио из Русије и наставио да шири идеје Октобра међу црногорским народом. Прогоњен од власти, Марковић се одметнуо у шуму, окупио групу сарадника и путем прогласа и личним контактом позивао народ да пође руским стопама и успостави совјетску власт. Због својих ставова и држања штићен је и приман од народа. То је властима, у настојању да га ухвате, задало још више муке, па је то био разлог више да се плаше утицаја октобарске револуције.¹⁹

Успјех КПЈ на изборима 1920. и све веће револуционисање маса под утицајем идеја Октобра уплашили су буржоазију. Зато она доношењем *Обзана* и *Закона о заштити* јавне безбједности и поретка у држави онемогућава сваки легални рад КПЈ, а тиме и сваку виднију манифестацију поводом дана октобарске револуције. Када су стеге режима мало попустиле и када је дозвољено формирање Независне радничке партије Југославије, почетком 1923. године, то се осјетило и на активности Партије у Црној Гори уопште, па и на акцијама поводом дана Октобра. Тако је у Никшићу почетком новембра 1923. одржана скупштина занатлијског радничког удружења, а тих дана истиче се и захтјев да се успоставе дипломатски односи са Совјетском Русијом.²⁰ Почетком октобра 1924. на Цетињу је организовано предавање поводом 60-годишњице Интернационале, са скупа су упућени поздравни „свим класно свјесним радницима“.²¹ У Подгорици су тим поводом, и поред забране од стране власти, растурали леци и одржано предавање којем је присуствовало преко 200 лица.²² Почетком новембра обућарски радници у Никшићу ступили су у штрајк, пошто послодавци нијесу прихватили њихове захтјеве да им се побољшају услови рада и живота.²³ У другој половини новембра изведене су и неке акције у Подгорици поводом халшења већег броја истакнутих партијских радника у граду, међу којима су били и Станко Драгојевић, Илија Милачић, Ниша Милановић, Спасоје Распоповић и Лука Јовановић.²⁴ Сличне акције током октобра и новембра извођене су и наредних година. Све су оне значиле и манифестације поводом дана октобарске револуције.

Међутим, прве веће манифестације везане за Седми новембар имамо у Црној Гори 1927. године, поводом прославе десетогодишњице октобарске револуције. На дан 7. новембра изашао је свечани, ванредни број *Радног народа* — листа радника и се-

¹⁹ АИИТ, VI 1—1 — фасц. др Вукашин Марковић.

²⁰ Слободна мисао, Никшић, 5. XI и 12. XI 1923.

²¹ Оковани радник, Београд, 5. X 1924.

²² Исто, 12. X 1924.

²³ Слободна мисао, 12. XI 1924.

²⁴ Оковани радник, 23. XI 1924.

љака, који је у ствари био легални орган КПЈ у Црној Гори. Готово читав број листа посвећен је октобарској револуцији, слављењу тековина Октобра и достигнућа совјетских народа. У листу се напада режим у земљи, који је спречавао слободне манифестације народног расположења, и упозорава се да ће радници и сељаци баш зато „још са више чежње упирати своје погледе тамо гдје живе ослобођени радници и сељаци“, чији ће пут слиједити „до коначног остварења пролетерске замисли“. Црногорски радници су преко овог листа честитали својим друтовима у Совјетском Савезу извојевану слободу, кличући „Живи Совјетска Унија, на страх буржоаским врагом“.²⁵

Десетогодишњица октобарске револуције свечано је прослављена у Подгорици. Радници Подгорице су 7. новембра обуставили рад и у десет сати прије падне окупили се у биоскопској сали, гдје је одржан збор. Референт на збору говорио је о значају дана Октобра, о положају међународног и нашег радничког покрета и његовим задацима у односу на Совјетски Савез. Према извјештају са збора, „сала подгоричког кина проламала се од усклика руским радницима и сељацима“. Послије збора је више десетина присутних дало новчане прилоге за *Радни народ*. Истога дана прилози за лист прикупљани су и у осталим мјестима Црне Горе.²⁶

Радни народ је за вријеме свог једногодишњег излагања смјело заступао интересе црногорског народа, износећи истину о животу радника и сељака и популаризујући идеје и тековине октобарске револуције, државно уређење и живот народа Совјетског Савеза. Разумије се, ондашња власт је такву активност на све начине спречавала. У броју од 15. октобра 1927. *Радни народ* пише: „Доста је било лажи. Вријеме је да и ми чујемо шта је истина“. Затим, износећи велике успјехе које су совјетски народи остварили у новом друштвеном уређењу, истиче увјерење да је близу дан када ће се године у историји рачунати „не од Христовог рођења“ већ од дана „побједоносне руске револуције“. На крају се лист обраћа властима у земљи: „У чије ви то име не признајете велику државу руских радника и сељака, која данас слави побједу свјетлости над мраком, побједу рада над пљачком, побједу слободе над ropством“. Из свих ријечи, као и из осталих његових написа, види се са колико су смјелости, убјеђења и вјере радни народ у Црној Гори и овај лист гледали тада на тековине октобарске револуције и успјех њених идеја у свијету.

Чланке о десетогодишњици октобарске револуције донијела је и напреднија грађанска штампа у Црној Гори.²⁷

²⁵ *Радни народ*, Подгорица, 7. XI 1927. (— Комплет листа објављен је у Зборнику грађе за историју радничког покрета Црне Горе, том I, књ. 1, Титоград, 1958.).

²⁶ *Радни народ*, 15. XI 1927.

²⁷ Слободна мисао, 25. XII 1927.

Режим је увидио опасност од ширења идеја Октобра, па је сљедеће године проопштио курс у спречавању манифестација поводом Октобра, као и свих других манифестација револуционарног карактера. Тако је Окружни суд у Подгорици, 14. XI 1928. по Закону о заштити јавне безбједности осудио Блажа Брацановића, сељака из Пипера, на двије године робије зато што је у посмртном говору на једној сахрани изјавио: „У овој земљи нема среће док не завлада режим Лењина и Троцког“.²⁸

Ускоро је режим шестојануарске диктатуре задао тежак ударац читавом напредном покрету у земљи, хапсећи највећи број чланова КПЈ. За сваку виднију манифестацију напредних снага предузимане су строге мјере одмазде. Власти су посебно настојале да спрече манифестације поводом Седмог новембра, па су из године у годину на неколико дана уочи тога празника стављале све полицијске и жандармеријске снаге у стање приправности, вршећи контролу кретања становништва, претресе станова и хапшење свих сумњивих лица.²⁹

И у тако тешким условима КПЈ у Црној Гори настојала је да искористи сваку могућност за ширење идеја и популарисање октобарске револуције. Тако је почетком новембра 1931. развила велику активност и организовала растурање летака под насловом *Радницима села и вароши и Раднички и сељачки народ*. Лети су растурани у Никшићу, Цетињу и другим мјестима Црне Горе. У њима се народ позива да не излази на изборе, заказане за 8. новембар, већ да се припрема „на оружани устанак за обарање крвавог режима буржоаске диктатуре у циљу успоставе социјалистичко-совјетске државе по примјеру Совјетске Русије, која једино представља израз економских, социјалних и политичких интереса најширих слојева радног народа и која гарантује потпуну националну равноправност“.³⁰ У полицијском извјештају поводом тога констатује се да комунисти у Црној Гори посљедње двије године нијесу давали знаке живота па се мислило да је са њима „дефинитивно раскршћено“, али да су ове акције показале да су они организовани и да постоје у свим варошима Црне Горе.³¹

Лети су растурани и сљедеће године, због чега је у Колашину крајем новембра 1932, суђено по Закону о заштити државе четворици омладинаца.³²

За прославу годишњица Октобра и ширење његових идеја, као и за ширење истине о животу, раду и постигнутим успјесима

²⁸ Заштита човјека, Загреб, 29. XI 1928.

²⁹ АИИТ, V 2а—10 (31), V 2а—31 (33), V 2а—17 (35), V 2а—35 (36), V 2а—5 (40); Дубровачки музеј — Издвојени списи дубровачке области, година 1929, бр. 5638 — Наређења и окружнице Министарства унутрашњих послова (МУП-а) и Банске управе Зетске бановине.

³⁰ АИИТ, V 2в—6 (31).

³¹ АИИТ, V 2в—6 (31) — Извјештај Управе полиције Цетиње од 21. XI 1931.

³² Слободна мисао, 27. XI 1932.

у Совјетском Савезу, у недостатку информација у домаћој литератури коришћени су чланци из стране штампе и литературе која је превођена а затим умножавана или штампана у партијским илегалним и напредним легалним листовима или часописима и прорађивана међу члановима и симпатизерима Партије. Тако је приликом једног полицијског претреса у стану Адолфа Мука у Котору пронађено више преведених и умножених чланака, међу којима и *Рађање новог друштва* од Карла Радека који је написан поводом 14-годишњице побједи октобарске револуције, као и серија чланака под насловом *Социјално-економски преображај Совјетске уније*. Према признању Адолфа Мука, он је ове чланке превео и умножио са намјером да их штампа у *Развршју*, односно неком другом часопису, али до тога није дошло. Изгледа да су ови чланци прорађивани на састанцима напредних радника у Котору.³³

Почетком новембра 1933. године у Црној Гори је растуран летак под насловом *Радном народу Црне Горе и Боке*, којим се народ позива да устане против ратнохушкачке политике владе, против сваког покушаја напада на Совјетску Русију и да се бори за национално ослобођење и за успоставу „Совјетске Црногорске Републике“.³⁴ Током октобра исте године растуран је у Никшићу комунистички летак *Радницима и селацима Црне Горе и Боке*, који је по својој садржини био сличан већ поменутом. Према полицијском налазу, летак је штампан у никшићкој штампарији, због чега су ухапшена три радника — слагача.³⁵

Утицај Комунистичке партије у Црној Гори у овим годинама нагло расте. Као посебан повод за ширење комунистичких идеја међу широким народним масама Покрајински комитет за Црну Гору је користио прославе међународних радничких празника 1. маја, 1. августа и 7. новембра, чему је сваке године посвећивао највећу пажњу и издавао упутства окружним и мјесним комитетима за организовање ових прослава.³⁶

За ширење идеја октобарске револуције коришћене су и партијске конференције. Тако је у октобру 1935. одржана партијска конференција у срезу беранском, на којој је поред осталог поднесен и реферат *О пролетерској револуцији*. На конференцији је вјероватно и одлучено како да се прослави Седми новембар. Тих дана по селима на овом терену одржано је више сијела на којима су пјеване револуционарне пјесме и прорађивана марксистичка литература.³⁷

³³ АИИТ, П/1 2—8 (33) — Списи Среског начелника Котор са заплијењеним материјалима Адолфа Мука.

³⁴ АИИТ, V 2в—5 (33) — Полицијски извјештај од 4. XI 1933. са летком у прилогу.

³⁵ АИИТ, V 2в—11 (33) — Извјештај Зетског жандармеријског пука од 13. X 1933.

³⁶ АИИТ, V 26—111 (36) — Записник са саслушања Б. Радановића од 10. III 1936 (фотокопија).

³⁷ АИИТ, П/II 2—9 — мемоарска грађа.

Поводом 18-годишњице октобарске револуције орган Покрајинског комитета за Црну Гору и Приморје Удар, који је илегално излазио у другој половини 1935. године, донио је, у броју 5—6, за новембар и децембар, уводник посвећен Седмом новембру. У њему се поводом 18-годишњице Октобра популаришу Совјетски Савез и његови успјеси на друштвеном, политичком, економском и културном плану, због чега је постао „трн у оку фашистичким земљама“ које припремају империјалистички рат противу њега. Даље истиче да се читаво напредно човјечанство под руководством Коминтерне и комунистичких партија залаже за формирање јединственог антифашистичког фронта за борбу противу фашизма, па „зато и ми комунисти у Црној Гори и Приморју морамо стати у први борбени ред у борби против фашизма и рата, а за демократију, политичке и економске захтјеве радних маса, за равноправност и самоопредјелјење црногорског народа, Комунистичка партија у Црној Гори и Приморју мора високо уздићи заставу Народног фронта слободе и повести у борбу све раднике и сељаке и друге малопраћанске слојеве који хоће да се боре за демократију и народну слободу, против биједи, глади, насиља и реакције. Нека нам у тој борби Совјетска Русија и другови руски радници и сељаци, њихов рад, напори, побједи и њихов и наш 7. новембар буде охрабрујући примјер“.³⁸

Лист доноси и допис из Берана из кога се види да су уочи 7. новембра на терену среза истакнуте 4 црвене заставе, од којих једна у самом граду, друга на брду изнад града а остале двије у селима. На тим мјестима у граду и по селима исписане су и пароле „Живјела велика руска револуција 7. XI 1917“ и „Сва власт радницима и сељацима“. Ове пароле биле су исписане и на оближњем брду, и то смјесом од петролеума и пепела, па када је ноћу уочи 7. новембра та смјеса запаљена, из града су се могле читати опромне свјетлеће пароле, што је изазвало одушевљење великог дијела народа. Власти су одмах интервенисале, па је ухапшено 12 лица, од којих је 8 задржано у затвору, а 4 од њих су и мучени, што је изазвало револт маса. Припремане су и демонстрације, али због хапшења која су наступила нијесу могле бити изведене.³⁹

Мјесни комитет КПЈ Грахово почео је те године да издаје свој лист *Инструктор*. Први број листа, који је изашао крајем октобра на шест страна у 30 примјерака, посвећен је октобарској револуцији.⁴⁰

У колашинском срезу поводом 7. новембра на висовима Кључа, Островице и Прадине истакнуте су црвене заставе.⁴¹

³⁸ АИИТ, Е—92.

³⁹ Исто; Ватрић Јовановић, КПЈ у Црној Гори 1919—1941, Београд 1950, 271.

⁴⁰ АИИТ, VIII 1т—24 — мемоарска праћа.

⁴¹ АИИТ, V 2а—13 (36) — Подлишњи извјештај МУП-а за 1935. г. о стању комунистичких акција у земљи.

Уочи рата Седми новембар је слављен паљењем ватри, испицањем црвених застава, исписивањем парола и растурањем летака у којима су постављени захтјеви за очување мира уз ослонац на Совјетски Савез, затим за побољшање животних услова и успостављање демократских слобода у земљи. Тако је дан Октобра слављен у подгоричком и цетињском срезу, а вјероватно и у другим мјестима Црне Горе.⁴²

Партија је 1940. године у Црној Гори организовала обиљежавање дана октобарске револуције и у војним јединицама, настојећи да и тамо прошири свој утицај. То је било тим значајније што су тих дана гарнизони били попуњени великим бројем резервиста, а донекле и олакшано већим присуством чланова Партије у војсци. Комунисти Зетске и Косовске дивизије добили су од Покрајинског комитета упутства за извођење манифестација поводом дана октобарске револуције. Изгледа да је ова акција имала успјеха у већем броју гарнизона. У подгоричком гарнизону војници чланови Партије и њени симпатизери успјели су да 7. новембра навече у кругу касарне, на полигону гдје се врши обука, сакупе највећи број војника и поведу коло са пјесмом „Ово коло што се креће на Русију пуцај неће“, а затим су пјевањем револуционарних пјесама и узвикивањем парола манифестовали празничко расположење. У томе су их помагали и праћани који су се сакупили на улици непосредно до полигона. Дежурни официр, који је иначе имао наређење да спречи сваку манифестацију поводом 7. новембра, наредио је трубачу да свитра узбуну. Истовремено су предузете мјере да се пронађу организатори манифестације. Пригворено је неколико десетина војника, али су сви, из недостатка доказа, послје неколико дана пуштени из пригвора. У међувремену Партија је међу војницима организовала прикупљање добровољних прилога за пригворене другове.⁴³

Као и ранијих година, док су жандармеријске и полицијске патроле крстариле селима и градовима, комунисти, напредни радници, омладина и остали симпатизери Партије и ове године су тајно организовали и славили празник Октобра. За тај дан су црвеном бојом исписивале паролу по зидовима кућа, испицале црвене заставе, умножавали и растурали леци и плакати, набављали и штирени значке са ликовима совјетских руководилаца, одржавали тајни састанци — све у част октобарске револуције. Полиција је понекад успијевала да ухвати извршиоце појединих радњи везаних за прославу Октобра, а доста често је наилазила на трагове прослава. Тако је жандармеријска патрола ноћу 6/7. новембра 1940. године дуж пута Вир-Пазар — Дупило открила 10 исписаних парола, исцртане комунистичке знаке и излијељене плакате на зидовима школе, цркве, сеоских кућа, на

⁴² АИИТ, VIII 1а—51 и 1а—103 — мемоарска грађа.

⁴³ АИИТ, V 2а—6 (40) — Окружница Банске управе Зетске бановине од 16. IX 1940; VIII 1в—47 и VIII 1а—55 — мемоарска грађа.

камењу и дрвећу дуж пута. Исписане су биле сљедеће паролe: *Живио 7. новембар дан побједоносне социјалистичке револуције, Доље империјалистички рат, Живјела побједоносна борба црногорског народа, Доље издајничка влада Цветковић—Мачек, Доље шпекуланти скупоће, Живјела Комунистичка партија Југославије.* Патрола је у току ноћи ухватила омладинца Велимира Црнчевића са црвеном бојом и прибором за писање, а код Анта Ђуровића, такође омладинца из Дупиља, пронашла је значку са ликом Стаљина и исписане плакате, па је обојицу ухапсила. Касније их је предала Окружном суду на Цетињу, гдје им је суђено по Закону о заштити државе.⁴⁴

Сличне паролe поводом 7. новембра биле су те исте године исписане по зидовима јавних зграда у Колашину, Петровцу, Жабљаку и другим мјестима Црне Горе. Било је и истицања црвених застава. Тако је на Бабљој греди код Колашина на дан 7. новембра осванула десетак метара дуга црвена застава. Док су жандарми у току дана узалудно покушавали да је скину, народ и резервисти су уз узвике „Живјела!“ весело посматрали њихове напоре. Тек предвече жандарми су плотунима из пушака оборили заставу. Истог јутра освануле су црвене заставе и у Доњој Морачи, Бијелом Пољу и Петровцу.⁴⁵

Као и у осталим крајевима наше земље, КПЈ у Црној Гори од свог оснивања неуморно је радила на популарисању идеја октобарске револуције у народу, при чему су манифестације поводом Седмог новембра играле значајну улогу. Свака, па и најмања акција поводом тог датума уносила је радост у срца радника, мобилисала их и окупуљала око КПЈ за још енергичнију борбу против буржоаског поретка. Баш зато је Партија поклањала велику пажњу дану Октобра, настојећи да га по сваку цијену обиљежи макар и скромним манифестацијама. Но, и поред тога, прославе октобарске револуције прије рата, због забране од стране режима и постојања Закона о заштити државе, нијесу могле бити јавне, свечане и масовне, како је то народ желио.

Прославе дана Октобра у току НОР-а

За разлику од мање-више илегалних прослава прије рата, наши народи су у току НОР-а славили Седми новембар у окупираној земљи, али уз борбу којом су стварали услове за јавне и масовне прославе тога празника. Умјесто домаће буржоазије, сада је окупатор са својим сарадницима крвљу спречавао прославе Октобра. Заједничка борба са Совјетским Савезом против заједничких непријатеља утицала је да наши народи у току НОР-а све масовније прихватају Седми новембар као свој празник и да га све успјешније и свечаније прослављају.

⁴⁴ АИИТ, V 3—1 (41) — Предмет Окружног суда Цетиње бр. 103/40.

⁴⁵ В. Јовановић: н. д., 272 — 273.

Њемачки напад на Совјетски Савез Партија је искористила као моменат за дизање устанка против окупатора, чији је циљ био национално, а потом и социјално ослобођење.

Прогласом од 22. јуна 1941. године Централни комитет КПЈ је позвао наше народе у борбу против окупатора, а за пружање помоћи совјетским народима, који проливају крв „не само ради одбране земље социјализма, него и ради коначног социјалног и националног ослобођења читавог радног човјечанства. Према томе то је и наша борба коју смо ми дужни подупирати свим снагама, па и својим животима“.⁴⁶ Тих дана и Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак прогласом је позвао народ у борбу, указујући му да је борба коју води Совјетски Савез „истовремено и твоја борба за бољи, човјека достојан живот, за социјализам“.⁴⁷

Прву ратну прославу Октобра наши народи дочекали су у вријеме када је Хитлер достигао врхунац својих војних успјеха, али и када се све више стварала и јачала моћна коалиција демократских снага у свијету против фашизма.

У прогласу Централног комитета КПЈ поводом Седмог новембра народи Југославије се позивају да се на дан октобарске револуције завјетују да ће дати све од себе за уништење фашизма.⁴⁸ ЦК СКОЈ-а, својим прогласом *Младој генерацији свих народа Југославије*, позива омладину свих наших народа да учврсти братство и јединство и да раме уз раме са омладином Совјетског Савеза „још одлучније настави започету борбу за ослобођење својих народа, борбу за уништење крвавог фашизма и борбу за срећнију сутрашњицу младе генерације“.⁴⁹

Поводом прославе дана октобарске револуције Централни комитет је објавио пароле које су, као и проглас, имале за циљ да наше народе подстакну на већу мобилизацију и постизање јединства у борби против фашистичког окупатора, да повежу нашу борбу са борбом свих напредних снага у свијету, да популаришу октобарску револуцију, народноослободилачку борбу и Црвену армију, да жигосу све издајнике и да укажу на могућност извојевања боље и срећније будућности.⁵⁰

Дан октобарске револуције прослављен је у читавој земљи, посебно на ослобођеној територији, гдје су прославе имале масован и свечан карактер.

⁴⁶ Документа историје омладинског покрета Југославије (ДИОПЈ), Том I, књ. 2, Београд, 1954, 22—25.

⁴⁷ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (Зборник), Том III, књ. 1, док. 1.

⁴⁸ ДИОПЈ, 47—52.

⁴⁹ Исто, 53—55.

⁵⁰ Архив радничког покрета Југославије, Београд (АРПЈ) — ЦК КПЈ, година 1941, бр. 53а.

I

За разлику од предратних прослава, Седми новембар је 1941. године слављен јавно и свечано на ослобођеном дијелу територије Црне Горе. За прославу су извршене заједничке припреме од стране Партије, партизанских јединица и омладинских организација. Поред прогласа централних комитета КПЈ и СКОЈ-а, партијске организације у Црној Гори су умножавале и растурале проглас и директиву Покрајинског комитета, издате поводом Седмог новембра. Пошто техника Покрајинског комитета није могла да изда довољан број примјерака прогласа, то је проглас ПК од 3. новембра непосредно растуран само на терену ОК Подгорица, док је осталим окружним комитетима достављен по један примјерак, да би га они у својим техникама умножавали и потом растурали.⁵¹ У сједиште ОК Цетиње проглас и материјал за прославу Седмог новембра стигао је 6. новембра, да би у току ноћи био умножен у техници ОК и сјутрадан растуран по селима.⁵²

У прогласу Покрајинског комитета истичу се значај октобарске револуције, успјеси совјетске земље која је израсла „у моћну, независну силу, у братску заједницу равноправних народа, у толико сањану земљу правде, благостања, културе и равноправности, . . . у прави расцвјетали врт социјализма“. Затим се истиче да борба коју народи Совјетског Савеза воде за уништење фашизма „улива наду свим поробљеним народима нарочито словенским“. Даље се указује да „наша пobjеда лежи у заједничкој борби“ са осталим народима Југославије, Црвеном армијом и народима Совјетског Савеза, и да једино тим путем „може доћи до истинске националне слободе и равноправности“.⁵³

Карактер прославе дана октобарске револуције одређен је директивом Покрајинског комитета и наредбом Главног штаба од 31. октобра 1941. године. У директиви се истиче да прославе треба организовати у свим селима, општинама и варошима — прилагођено условима; да Седми новембар треба прославити мобилишћући за то све чланове Партије, СКОЈ-а, симпатизере и читав народ; да прославе треба организовати у сарадњи са штабовима партизанских одреда, батаљона и чета у знаку чврстог повезивања војске и народа и да оне треба да имају прије свега мобилизаторски карактер; да на прославама треба истицати транспаренте са паролама посвећеним октобарској револуцији, народноослободилачкој борби и са сликама вођа Октобра и антифашистичке борбе. Директивом се предвиђа програм прославе — предавање о октобарској револуцији, њеном значају и улози Совјетског Савеза у борби против фашизма, уз истовремено истицање значаја народноослободилачке борбе наших народа, затим пре-

⁵¹ АИИТ, II 2—5 (41) и III 2—3 (41) — Писма ПК КПЈ од 3. XI 1941.

⁵² АИИТ, VII 3—11 (42) — Дневник рада ОК КПЈ Цетиње.

⁵³ Зборник, III, 1, док. 44.

давање о изградњи социјализма и животу народа у СССР-у и, најзад, забавни дио програма — гусле, скечеви за исмијавање окупатора и петоколанаша, сцене из Горског вијенца, рецитације, кола, пјесме и сл. — све зависно од конкретних услова и потреба на терену.⁵⁴

Сличан садржај имала је и наредба Главног штаба. Команде партизанских јединица према тој наредби биле су дужне да обезбиједу одржавање зборова од евентуалног напада непријатеља и да са јединицама последије јутарње смотре учествују на зборовима, постројене под оружјем и са партизанским знацима, и да заједно са народом минутом ћутања одају почаст нашим борцима и црвеноармејцима „палим у борби за ослобођење нападеног човјечанства испод фашистичког јарма“.⁵⁵

Ноћу уочи Седмог новембра у част празника, горјеле су ватре, уз које се омладина веселила и пјевала.

На ослобођеној територији на сâм дан празника држани су општински народни зборови. Према сачуваним подацима, такви зборови одржани су у свим општинама шавничког среза (који је био потпуно слободан), затим у Пиперима, Мартинићима, Павковићима, Вражегрмцима, Манастиру Морачи, Љуботињу и Велимљу. Поред народа са допичног терена овим зборовима су присуствовале и партизанске јединице постројене под оружјем и са партизанским знацима на каптама. На њима су изступали говорници у име Партије и партизанских јединица. Они су говорили о октобарској револуцији, улози Совјетског Савеза у антифашистичкој борби, о политичкој ситуацији у земљи и свијету и о значају наше народноослободилачке борбе. На зборовима је одата почаст борцима погинулим у антифашистичкој борби. Са њих су упућени поздравни телеграми Главном и Врховном штабу НОП одреда, Црвеној армији и совјетском руководству. Послије зборова држане су приредбе са забавно-пропагандним програмом.⁵⁶

У већини мјеста Црне Горе дан октобарске револуције прослављен је на сеоским зборовима и конференцијама. Од општинских зборова ови су се разликовали по броју присутних, а сем тога на неким од њих нијесу држане приредбе.⁵⁷ У мјестима која су била у близини окупаторских гарнизона зборови поводом прославе били су слабије посјећени и углавном су им присуствовали партизани, чланови Партије и блиски симпатизери. Са одр-

⁵⁴ АИИТ, II 2—4 (41).

⁵⁵ Зборник, III, 1, док. 40.

⁵⁶ Перо Крстајић: Дурмиторски срез у НОБ-и и револуцији, Типоград 1966, 86; Љубо Анђелић, Град на Тари, Типоград 1960, 176; Војо Подоровић, Подгорички срез у тринаестојулском устанку, Београд 1964, 175; Зборник, III, 1, док. 58, Извјештај ОК КПЈ Цетинје од 13. XI 1941; АИИТ, III 3—48 (41), Извјештај МК Прахово од 8. XI 1941; VIII 1а—1, VIII 1а—23, VIII 1в—23 и 1в—33 — мемоарска грађа.

⁵⁷ Исто; АИИТ, III 3—16 (41) — Извјештај бироа зетске партијске хелије од новембра 1941.

жавањем зборова и конференција поводом Седмог новембра у појединим мјестима настављено је све до 20. новембра.⁵⁸ Неке партизанске јединице су дан октобарске револуције прославиле самостално.⁵⁹

Дан октобарске револуције прослављен је 1941. и у окупираним градовима. На ужим састанцима по приватним становима окупљали су се чланови Партије, СКОЈ-а и родољуби. Ту су читани реферати о октобарској револуцији и радио-вијести о прославама годишњица октобарске револуције у СССР, које су сами хватали а затим умножавали и растурали по граду. Партијска организација на Цетињу није добила материјал о прослави на вријеме, нити је успјела да ухвати радио-вијести, па су састанци поводом прославе Седмог новембра одржани са закашњењем од неколико дана.⁶⁰

Организација СКОЈ-а у никшићкој гимназији припремала је ученике да у част прославе Седмог новембра изврше бојкот школе. На сâм дан револуције, прије почетка наставе, ученици су минутом ћутања одали почаст борцима погинулим против фашизма и напустили су школу. У таквој ситуацији директор гимназије је издао наредбу о престанку рада школе из „техничких разлога“, и она није више радила у току школске године.⁶¹

Омладинска организација у Црној Гори у данима прославе Октобра показивала је посебну активност. Поред учешћа на заједничким зборовима организованим тим поводом, одржани су омладински антифашистички митинзи готово у свим општинама. На њима су прорађени материјали са великог антифашистичког митинга одржаног у Москви 28. IX 1941, на којему је о борби омладине Југославије против фашизма говорио Вељко Влаховић, као и текући партијски материјали. Око 15.000 омладинаца и омладинки окупљених на овим митинзима изразило је своју солидарност са борбом совјетских народа и опремност да истраје до краја у борби против фашистичког окупатора.⁶²

На митинзима, зборовима, конференцијама и сијелима одржаним 1941. године у Црној Гори поводом прославе октобарске револуције, кроз реферате, предавања и говоре, партијску штампу, билтене, вијести и сл. — сумирани су дотадашњи резултати постигнути у народноослободилачкој борби наших народа, борби против фашизма у свијету, а посебно резултати борбе совјетских

⁵⁸ Исто; АИИТ, III 3—36 (41) — Извјештај партијског бироа Црмница од новембра 1941.

⁵⁹ Јанко Лопчић, Ратни дневник I, Београд 1961, 138; АИИТ, VIII 1л—1 — мемоарска праћа.

⁶⁰ АИИТ, III 2—3 (41) — Извјештај партијског бироа Цетиње од 10. XI 1941; VIII 1л—1 — мемоарска праћа.

⁶¹ Јован Бојовић, Школе на окупираној територији Црне Горе 1941—1944, ИЗ, I, 1964, 95.

⁶² ДИОПЈ, 232 и 261, Извештај ПК СКОЈ-а од 18. XI 1941.; Омладински покрет бр. 1 од 15. XII 1941.

народа; дате су оцјене политичког стања у земљи и свијету и одређене смјернице за даљу борбу црногорског народа.

На овим зборовима поводом прославе народ је одушевљено иступао у корист НОБ-е, људи су се јављали у партизанске јединице, а ове су полагале заклетву вјерности циљевима борбе.⁶³

Изведено је и више акција партизанских јединица, посебно ради онемогућавања саобраћајних веза окупатора. У том циљу порушени су потпорни зидови и мостови на многим комуникацијама, прекинуте телефонске везе и сл. Посебно су биле значајне акције изведене на рушењу мостова на Рибаревини и код Пајкова вира и на рушењу жељезничке пруге између Стубе и Трубјеле, последице чега је дошло до неколико испада Италијана из Никшића у правцу Стубе и Горњег Поља, који су одбијани уз осјетне губитке непријатеља.⁶⁴ Уочи Седмог новембра праховски партизани на челу са Савом Ковачевићем напали су путнички воз на прузи Требиње — Билећа, онеспособили пруту и мост на Требишњици и уништили електричну централу у Парезу. У овој акцији непријатељу су нанесени знатни губици у људству и материјалу.⁶⁵

Неке акције изведене су и у окупираним градовима. Тако је партијска организација у Никшићу извела ликвидацију познатог фашистичког шпијуна Фрања Кошака.⁶⁶

Ипак се главна активност у Црној Гори тих дана одвијала у знаку стварања већих партизанских јединица, мобилизације људства за њих и што чвршћег везивања народа за НОБ-у, при чему су прославе организоване поводом Седмог новембра одиграле значајну улогу. У првој половини новембра формирано је више партизанских батаљона.⁶⁷

У част празника сакупљани су добровољни прилози и размјењивани поклони. Тако су партизани са терена Орјенског батаљона за дан октобарске револуције упутили као поклон листу *Народна борба* једну рото-машину, више хиљада табака папира и други технички материјал.⁶⁸

У популарисању октобарске револуције, њених тековина и идеја видну улогу одиграли су партизанска штампа и друга средства информација. Поред органа Покрајинског комитета *Народне борбе* и *Саопштења* Главног штаба, *Слободе* и *Народне зоре*; умножавани су билтени, прогласи, радио-вијести, говори и предава-

⁶³ Љубо Анђелић, н. д., 176; АИИТ, VIII 1а—23 и VIII 1л—1 — мемоарска грађа.

⁶⁴ Саопштење Главног штаба бр. 3; (Зборник праће, књ. II, Титоград, 1959); Зборник III, 1, док. 64, Извјештај Дурмиторског НОП одреда.

⁶⁵ Стево Ковачевић, Прахово у НОР-у 1941, Војноисторијски гласник, бр. 1 1964, 28—34.

⁶⁶ АИИТ, VIII 1д—2 и 1д—64 — мемоарска грађа.

⁶⁷ З. Лакић, Р. Пајовић и Г. Вукмановић, Народнослободилачка борба у Црној Гори 1941—1945 — Хронологија догађаја (Хронологија), Титоград 1963, 152—165 и 175—178; Ватрић Јовановић, Црна Гора у НОР-у и социјалистичкој револуцији, Београд 1960, 326—340 и 368.

⁶⁸ АИИТ, IX 3—1 (41) — Писмо МК Херцег-Нови од 6. XI 1941.

ња — све у циљу популарисања народноослободилачке борбе, борбе совјетских народа, слављења октобарске револуције у пропалацрању њених идеја. Читав тај материјал новембарских дана 1941. године умножаван је и растуран, прорађиван и читан на зборовима, конференцијама, сијелима и другим скуповима у Црној Гори.

Интересантан је сачувани примјерак листа *Народна зора* који је излазио на терену Мјесног комитета Грахово. Читав број је посвећен популарисању идеја Октобра, животу и борби совјетских народа и доказима да стари друштвени систем у Југославији није одговарао жељама и интересима народа, због чега га треба мијењати.⁶⁹

Окупатор и њихови сарадници у Црној Гори настојали су тих дана да својом пропагандом умање значај октобарске револуције и борбе совјетских народа. Преко штампе, радија и прогласа они су стално истицали снагу сила осовине, величали њихове побједе, говорили о скором паду Москве, разбијању Црвене армије, наводно агонији комунистичког система у Русији и побједи фашистичког поретка у Европи.⁷⁰ Мислили су да ће таквом пропагандом одвратити црногорски народ од народноослободилачке борбе. У том циљу Пирцио Бироли издаје проглас којим позива црногорски народ да се врати својим кућама и преда оружје, гарантујући му при том опроштај, повратак интернираних, оправку порушених кућа и миран живот. У супротном пријети одмаздом и репресалијама.⁷¹ Тих дана је и сепаратистичко вођство федералистичке странке издало проглас у коме октобарску револуцију, желећи да умањи њен значај, назива „превратом“, а народноослободилачку борбу „лудачком“, питајући се „шта ће гробљу слобода“. Руководство НОП-а у Црној Гори на то им одговара својим прогласом црногорском народу, у коме истиче значај октобарске револуције и борбе Совјетског Савеза за ослобођење поробљених народа од фашизма, као и значај борбе црногорског народа који је навикнут „да радије умре усправно него да живи на кољенима“, поручујући да ће наставити започету борбу до истребљења окупатора и његових сарадника.⁷²

У огромној већини народ није вјеровао фашистичкој пропаганди и њеним обећањима. То је окупатор ускоро и увидио. У једном окупаторском извјештају од средине новембра каже се: „Црногорски оружани покрет у јаком је развоју и можда је, што се тиче организације и јачине, већих размјера од оног прошлог јула“.⁷³

⁶⁹ АИИТ, Е—46, Народна зора од 15. XI 1941.

⁷⁰ АИИТ, XI 16—11 (41), Коментари Радио-Цетиња, бр. 3 за 1961.

⁷¹ Зборник III, 4, док. 178, Проглас Пирција Биролија од 31. X 1941.

⁷² Исто, 1, док. 69, Проглас ПК од 21. XI 1941.

⁷³ Исто, 4, док. 181 — Извјештај Команде сектора у Тивту од 18. XI 1941.

II

Јубиларна 25-годишњица октобарске револуције слављена је у Црној Гори у врло тешким условима. Послије великог замаха НОБ-е почетком године, средином 1942. главне партизанске снаге из Црне Горе, формиране у бригаде, повукле су се пред навалом четника и окупатора у правцу западне Босне. Наишао је период терора, хапшења, стријељања и малтретирања свих симпатизера НОП-а, који је потрајао до прољећа 1943. године. Око 700 партизана и политичких радника враћених или остављених на терену ради илегалног рада тешко се одржавало. На њих су вршене непрестане хајке, па су многи ухваћени, пали у ропство или убијени. Оно што је остало живјело је у мањим прупама по планинама и тешко приступачним мјестима, силазећи повремено у села. Један број некомпромитованих чланова Партије и СКОЈ-а живио је легално код својих кућа у селима и градовима. Велики број родољуба био је похапшен, интерниран или стријељан.

Насупрот оваквом стању у Црној Гори, народноослободилачка борба се разбуктавала у западној Босни, Далмацији, Лици и неким другим крајевима земље. Баш у данима прославе Седмог новембра тамо се формирају прве пролетерске дивизије. Централни комитет КПЈ поводом 25-годишњице октобарске револуције издаје проглас и директиву о прослави у којима је, поред осталог, посебно наглашен значај октобарске револуције за народноослободилачку борбу наших народа⁷⁴

Непријатељска штампа и радио писали су и говорили о скором слому Црвене армије и пропасти партизана. Но и поред такве пропаганде, плашили су се партизана и предузимали су све за њихово уништење. У том циљу врши се дислокација четничких јединица, формирају се потјерна одјељења, забрањују се сви зборови без дозволе четничког руководства, врши се контрола и ограничава кретање свих сумњивих лица, за „одметнике“ и њихове јатаке прописују се само казне смрти или робије.⁷⁵

Глас Црногорца је писао да је битка за Стаљинград одлучена у корист Осовине, да партизанима ствари иду лоше и да ће бити уништени, посебно њихови остаци у Црној Гори.⁷⁶ Окупатор и квислинзи плашили су се посебно акција поводом дана октобарске револуције. Команда дивизије *Перућа* издала је због тога наредбу у којој пријети да ће на сваког ко, почев од 5. новембра, покуша да пређе жицу на недозвољеном мјесту бити пуцано без упозорења.⁷⁷ Ученицима су упућене пријетње да ће ако се појаве

⁷⁴ АРПЈ—ЦК КПЈ, година 1942, бр. 545 — Директива ЦК; АИИТ I 2—5 (42) — Проглас ЦК.

⁷⁵ Зборник, III, 4, док. 225, 226 и 230; Хронологија, 358.

⁷⁶ Глас Црногорца, Цетиње, 24. X и 27. X 1942.

⁷⁷ Исто, 27. X 1942.

ма какве сумњиве акције у школама против њих бити без милости предузете строге мјере одмазде, иако се изражава нада да до тога неће доћи, јер „ове године су прилично заштитени од разорних елемената“.⁷⁸

За читаво ово вријеме рад у корист НОП-а у Црној Гори није престајао и поред врло тешке политичке ситуације. У јесен 1942. у Црној Гори су постојали и радили Покрајински, окружни и мјесни комитети Партије и неколико мањих партизанских јединица и група. Доиста, сви су они живјели илегално, али су везе између њих донекле биле већ успостављене, а и везе илегалца са народом биле су све чешће и шире. Они чланови Партије и СКОЈ-а који су живјели легално ширили су међу народом вијести о успјесима народноослободилачке борбе у осталим крајевима земље, одржавали везу са илегалцима, пружали им помоћ и обавјештења о непријатељу. Током октобра стигли су и курири од Врховног штаба доносећи вијести о развоју борбе у другим крајевима земље, партијске материјале и упутства о даљем раду у Црној Гори.⁷⁹

Партијске организације су се припремале да прославе 25-годишњицу октобарске револуције. У том циљу Покрајински комитет је издао директиву свим окружним комитетима, с налогом да је пренесу мјесним комитетима, партијским организацијама на терену, партизанским јединицама и групама. Директивом се тражи да се народ, по могућности преко конференција, а посебно чланови Партије, СКОЈ-а и илегалци, детаљно упознају са значајем октобарске револуције; да све партизанске јединице, укључено услови то дозвољавају, изведу неку акцију; да се 7. новембра увече запале ватре по брдима и да се на погодним мјестима испишу пригодне пароле. Наглашено је да све припреме за прославу треба извести тајно, како непријатељ за њих не би сазнао.⁸⁰

Годишњица октобарске револуције прослављена је у Црној Гори, зависно од могућности и снага НОП-а у појединим мјестима.

По селима, нарочито у рејонима гдје су постојале веће групе илегалца, плаћене су ватре, растурани партијски материјали, одржавани састанци илегалца и симпатизера НОП-а, на којима су присутни упознавани са значајем октобарске револуције, политичком ситуацијом и најновијим догађајима у свијету и у земљи. Такву активност четници су примјетили у Пиперима и околним селима, па су предузели акцију чишћења терена.⁸¹

Ноћу између 31. октобра и 1. новембра герилске групе су преградиле пут код Јелиног Дуба на два мјеста, због чега су четници извршили претрес околног терена, али без резултата.⁸²

⁷⁸ Исто, 3. XI 1942.

⁷⁹ АИИТ, II 1—49 (42), Писмо ПК од 24. X 1942.

⁸⁰ Исто, Директива ПК од 24. X 1942.

⁸¹ АИИТ, IX 1-a-278 (42), Наређење I бат. Зелског летећег одреда од 24. XI 1942.

⁸² Зборник, III, 4, док. 228.

У окупираним градовима, и поред појачане пропаганде и будности окупатора, припремана је прослава 25-годишњице октобарске револуције. Партијске организације у градовима омогућиле су слушање вијести са фронтова и хватање говора одржаних поводом прославе дана револуције, а затим и њихово умножавање и растурање. По кућама симпатизера НОП-а одржавани су састанци на којима се говорило о октобарској револуцији и прослављао овај празник. Тако је у Цетињу ноћу уочи 7. новембра ухваћен Стаљинов говор одржан на прослави 25-годишњице октобарске револуције у Москви, који је изјутра умножен на шапирографу и растуран у граду. Сљедећих неколико дана и ноћи одржано је неколико састанака по становима у граду. На њима се говорило о значају октобарске револуције, борби совјетских народа против фашизма, као и о борби и успјесима партизана у нашој земљи.⁸³

Тих дана је први пут у Црној Гори отворено раскринкавана југословенска влада у Лондону — због њеног непријатељског држања према НОП-у, лишавања чина официра који су били у партизанима, помоћи четницима и сарадње са окупатором преко четника и свог министра у земљи Драже Михаиловића.⁸⁴

Иако скромна по спољним манифестацијама и броју присутних на скуповима, прослава 25-годишњице октобарске револуције у Црној Гори имала је велики значај, јер је подизала дух, уливала вјеру у побједу и мобилисала народ на још већи отпор окупатору.

III

Услови под којима се годишњица октобарске револуције прослављала 1943. године били су много повољнији него претходне године. Надмоћност антифашистичких снага осјећала се на свим фронтovima.

Послије узалудних покушаја окупатора и њихових сарадника да на Неретви и Сутјесци униште главнину партизанских снага, народноослободилачка борба се још више разбуктала, а нарочито послије капитулације Италије 8. септембра 1943. године.

Током септембра и октобра јединице II ударног корпуса, заједно са партизанским јединицама са терена, ослободиле су читаву Црну Гору сјеверно од линије Подгорица — Даниловград — Никшић.

Као и ранијих година, Централни комитет КПЈ и СКОЈ-а издали су прогласе поводом Седмог новембра, који су и у Црној Гори умножавани и растурани. У прогласу ЦК КПЈ *Народима Југославије* наглашен је значај борбе наших и совјетских народа у борби против фашизма, а затим се наши народи позивају да

⁸³ Побједа, Цетиње, 7. XI 1948.

⁸⁴ АИИТ, II 1—49 (42), Писмо ПК од 24. X 1942.

заједничким напорима наставе борбу до краја и осигурају тековине народноослободилачке борбе.⁸⁵

Централни комитет СКОЈ-а својим прогласом *Младој генерацији свих народа Југославије* указује на улогу коју је совјетска омладина одиграла у октобарској револуцији и у борби против фашизма, и позива омладину Југославије да поводом 25-годишњице Комсомола и 26-годишњице октобарске револуције изврши мобилизацију свих снага, како би раме уз раме са совјетском омладином наставила побједоносни ход у борби против фашизма и његових слугу а за стварање нове демократске и федеративне заједнице наших народа.⁸⁶

У директиви Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку поводом прославе дана октобарске револуције истиче се да се прослава на ослобођеној територији има најсвечаније обиљежити.⁸⁷

Главни штаб у својим упутствима партизанским јединицама на терену подвлачи да прослава „треба да протекне у духу живље агитације и да читава од почетка до краја има мобилизацијски карактер“, као и да све јединице тај дан треба да обиљеже неком акцијом против окупатора или петоколанаша.⁸⁸

Припреме извршене за прославу дана октобарске револуције 1943. године у Црној Гори биле су организоване и темељније него ранијих година. На њима су ангажоване партијске организације, партизанске јединице и њихове команде, народноослободилачки одбори и организације омладине и жена.⁸⁹ Пропагандна одјељења и технике партијских и војних руководстава и других организација и установа НОП-а припремиле су и умножиле више брошура, реферата, предавања, прогласа и другог агитационо-пропагандног материјала, који је приликом прославе годишњице октобарске револуције растуран и прорађиван у јединицама НОБ-е и међу становништвом. У реферату *Октобарска револуција*, који је тих дана читан на зборовима у Црној Гори, поред излагања о току и значају револуције, развоју и борби совјетских народа, говори се и о НОБ-и и љубави наших народа према совјетским народима за које их „везује не само крвна веза него и тежња за великим идеалима — за социјалним буђењем“.⁹⁰

Агит-проп одјељење Обласног комитета КПЈ за Санџак, који је имао сједиште у Пљевљима, издало је 33 наслова разних брошура, реферата и прогласа, у тиражу од 40 до 1.000 примјје-

⁸⁵ АИИТ, I 2—1 (43).

⁸⁶ АИИТ, V 1—1 (43).

⁸⁷ АИИТ, II 1—31 (43), Директива ПК од 29. X 1943.

⁸⁸ АИИТ, IV 2а—3 (43), Упутство Главног штаба од 1. XI 1943.

⁸⁹ АИИТ, II 1—31 (43), II 3—20 (43), IV 2а—3 (43), V 2—4 (43), VI 3—22 (43), VIII 2—10 (43) — Упутства, писма и летци органа и организација НОП-а у Црној Гори од октобра и новембра 1943.

⁹⁰ АИИТ, IX 2—4 (43), Реферат о октобарској револуцији; V 2—3 (43) — Писмо ОК СКОЈ-а Никшић од 28. X 1943.

рака. То су били чланци Тита, Димитрова и других наших и совјетских руковођилаца, посвећени НОБ-и наших народа, антифашистичкој борби у свијету и пропагирању идеја октобарске револуције. Поводом Седмог новембра издати су реферати: *Значај октобарске револуције, 26-годишњица октобарске револуције, Уочи 25-годишњице Комсомола*, а поред тога и Лењинова слика у хиљаду примјерака, као и разне соло и хорске рецитације које су коришћене на приредбама поводом годишњице октобарске револуције. У Санџаку су располагали и совјетским филмом *Мињин и Пожарски* који је приказиван у ослобођеним градовима.⁹¹

Много повољнија политичка ситуација, велика ослобођена територија са градовима, активност јединица НОБ-е, буран развој НОП-а и свестране припреме — све је то допринијело да се 26-годишњица октобарске револуције у Црној Гори прослави врло свечано.

Ради примјера навешћемо како је дан октобарске револуције 1943. године прослављен у шавничком срезу. Уочи 7. новембра горјеле су ватре на свим вишим тачкама у околини насеља, око њих је народ пјевао, весељио се и пуцао у знак празника и вијести о ослобођењу Кијева, која је примљена тог дана и брзо се раширила у народу.⁹² Сјутрадан су одржани митинзи у Жабљаку, Шавнику, Боану, Трси и Пивском Манастиру, којима је присуствовало око 3.000 лица.⁹³ Чланови омладинске и пионирске организације дошли су на прославу организовано. Борци Дурмиторског НОП одреда, постројени по јединицама, славили су 7. новембар заједно са народом. Тако је Први ударни батаљон присуствовао збору у Трси, а Други ударни батаљон збору у Жабљаку, док су у осталим мјестима на зборовима узеле учешћа посадне јединице.⁹⁴ На свим зборовима су иступали говорници — у име партијских организација, народне власти, партизанских јединица и организација жена и омладине. Говорило се о значају октобарске револуције, животу и борби совјетских народа, развоју Црвене армије и њеној улози у борби против фашизма, о народноослободилачкој борби наших народа, стварању Народноослободилачке војске и њеној борби против окупатора и његових сарадника, о улози народноослободилачких одбора, масовних организација и њиховом значају за мобилизацију маса и помоћ народноослободилачкој борби. Са митинга су упућене поздравне депеше нашем и совјетском руководству. Увече су одржане успјеле приредбе. Најбоље је успјела прослава у Жабљаку, гдје је збору присуствовало око 1.200 лица. У извјештајима се констатује да

⁹¹ АРПЈ — ЦК КПЈ, година 1943, бр. 275, Извјештај ОК КПЈ за Санџак од 17. XI 1943.

⁹² АИИТ, IV 2ц—1 (43), Извјештај Дурмиторског НОП одреда од 11. XI 1943.

⁹³ АИИТ, III 3—20 (43), Извјештај ЦК КПЈ Шавник од 11. XI 1943.

⁹⁴ АИИТ, IV 3а—36 (43), Извод из операцијског дневника Дурмиторског НОП одреда.

никада до тада није било толиког броја присутних, толиког одушевљења и спремности маса на борбу, и да су зборови умногоме доприлијели „успјешнијем спровођењу мобилизације, учвршћењу власти и појачању нашег утицаја на масе“.⁹⁵

Октобарска револуција прослављена је врло свечано и на осталом дијелу сјеверне Црне Горе. Тамо су извршене још обимније припреме и одржани средњи митинзи у свим градовима, а у дефилеима учествовале су јединице II ударног корпуса: Средњи митинзи поводом прославе одржани су у Колашину, Андријевици, Беранама (Иванграду) и Пљевљима. Број присутних на овим митинзима, био је много већи него на појединим зборовима у шавничком срезу. Приредбе су биле садржајније и на већој умјетничкој висини. Скоро читав народ из ближих мјеста присуствовао је централним прославама у градовима, па су посебне прославе на овом терену одржане само у најудаљенијим селима и општинама.⁹⁶

У Колашину је приликом прославе дошло до напада непријатељске авијације. Том приликом је погинуло и рањено неколико цивила и бораца IV пролетерске бригаде. Народ се привремено растурио, али се упркос претрпјелих жртава поново окупио да прослави празник Октобра, па је око 17,00 часова настављена прослава. Навече су борци IV пролетерске бригаде дали успјелу приредбу.⁹⁷

Нарочито је успјела и била свечана прослава у Пљевљима. Град је био искићен Лењиновим сликама, паролама и заставама. Маса народа окупила се испред свечане трибине, людингнуте на тргу, на којој су се налазили представници II ударног корпуса, Главног штаба за Санџак, Обласног комитета КПЈ, народне власти и антифашистичких организација, који су, пошто је завршен дефиле јединица које су се задесиле у граду, говорили на митингу. Навече је у омладинском дому одржана приредба чији је програм био посвећен октобарској револуцији и народноослободилачкој борби.⁹⁸

Стање у централном и приморском дијелу Црне Горе било је неповољније, јер је окупатор имао гарнизоне у свим градовима и уз помоћ сарадника контролисао је највећи дио ове територије.

⁹⁵ АИИТ, III 2—8 (43), Извјештај СК КПЈ Никшић од 20. XI 1943; III 3—20 (43), Извјештај СК КПЈ Шавњик од 11. XI 1943; IV 2ц—1 (43), Извјештај Дурмиторског НОП одреда од 11. XI 1943.

⁹⁶ АИИТ, III 2—25 (43), Извјештај ОК КПЈ Беране од 23. XII 1943; III 3—40 и 3—41 (43), Извјештаји СК КПЈ Колашин од 10. и 12. XI 1943; III 2—8 (43), Извјештај ОК КПЈ Никшић од 20. XI 1943; Зборник, III књ. 6, док. 110, Извјештај IV прол. бригада од 25. XI 1943.

⁹⁷ АИИТ, III 3—40 и 3—41 (43), Извјештаји СК КПЈ Колашин од 10. и 12. XI 1943; Зборник III, 6, док. 110. Извјештај IV прол. бригада, 25. XI 1943.

⁹⁸ АИИТ, III 2—10 (43), Летак СК КПЈ Пљевља од 5. XI 1943; IV 2ц—58 (43), Операцијски дневник II ударног корпуса; АРПЈ—ЦК КПЈ год. 1943, бр. 275 и 277, Извјештаји ОК КПЈ за Санџак од 17. XI 1943.

Партијске и антифашистичке организације и органи народне власти нијесу још били успјели да се довољно афирмишу и отргну један дио народа од пасивности, која је долазила усљед страха од Њемаца и четника. Такво стање није омогућило да се годишњица октобарске револуције прослави онако свечано како је то било на ослобођеној територији сјеверне Црне Горе. Но, ипак, Седми новембар је прослављен и на овом терену паљењем ватри, растурањем прогласа и одржавањем општинских и селских зборовова — гдје под је за то било услова. Зборовима су присуствовале и јединице народноослободилачких партизанских одреда. Омладинске организације из ових јединица и са терена припремиле су и одржале приредбе.⁹⁹

На зборовима поводом прославе 26-годишњице октобарске револуције народ и партизани Црне Горе су се завјетовали да ће мобилисати све своје снаге и још одлучније наставити започету борбу за уништење окупатора и његових помагача, увјерени у побједу која ће донијети пуну националну и демократску слободу народима Југославије.¹⁰⁰

Са већине ових зборовова упућени су борци у VI црногорску бригаду, која је формирана средином новембра у Колашину.¹⁰¹ Само из шавничког среза током октобра и новембра мобилисано је 1.047 бораца за ударне батаљоне и партизанске бригаде.¹⁰² У бјелополском и пљевалском срезу у данима прославе Октобра постигнути су одлични резултати у мобилизацији нових бораца. Тих дана се само у ударним батаљонима и на војно-политичком курсу у Пљевљима налазило око 1.300 бораца с овог терена.¹⁰³ Слично стање у том погледу било је и на осталом дијелу ослобођене територије Црне Горе.

Јединице V црногорске ударне бригаде и Зетског НОП одреда прославиле су Седми новембар у борби против непријатеља. Уочи празника оне су очистиле Лијеву Ријеку и Братоножиће од четника, а на сџм дан прославе отпочињу напад на четничке онеге концентрисане у Брскуту и у Кучима, које су у вишеднев-

⁹⁹ АИИТ, III 2—8 (43), Извјештај ОК КПЈ Никшић од 20. XI 1943; V 3—2 (43), Извјештај бат. ком. СКОЈ-а II бат. Никшићког НОП одреда од 8. XI 1943; III 2—23 (43), Извј. ОК КПЈ Петине од 6. XII 1943.

¹⁰⁰ АИИТ, IV 3—12, 3—13 и 3—14 (44); Зборник III, књ. 6, док. 56 — Поздравни телеграми са прослава Седмог новембра 1943.

¹⁰¹ АИИТ, IV 2ц—1 (43), Извјештај Дурмиторског НОП одреда од 11. XI 1943; III 2—25 (43), Извјештај ОК КПЈ Берање од 23. XII 1943; III 2—8 (43), Извјештај ОК КПЈ Никшић од 20. XI 1943; III 2—21 (43) — Извјештај ОК КПЈ Подгорица од 21. XI 1943; Зборник, III, књ. 6, док. 39, 49 и 107.

¹⁰² АИИТ, III 2—11 (43), Извјештај ОК КПЈ Никшић од 21. XII 1943.

¹⁰³ АРПЈ — ЦК КПЈ, год. 1943, бр. 277, Извјештај ОК КПЈ Санџак од 17. XI 1943.

ним борбама разбиле.¹⁰⁴ На дан Седмог новембра дјелови III санџачке ударне бригаде и Пљеваљског НОП одреда пошли су у томоћ опкољеној италијанској партизанској бригади у Бродареву, коју су муслиманска милиција и нешто Нјемаца напали из правца Сјенице. У току 8. новембра партизанским јединицама је успјело да разбију непријатеља и да га одбаце напруг.¹⁰⁵

Поводом Седмог новембра извршено је унапређење заслужних бораца и подофицира у јединицама II ударног корпуса и Главног штаба за Црну Гору и Боку.¹⁰⁶

Прослава Седмог новембра 1943. обиљежена је и наглашеним изразом наклоности савезника према народноослободилачкој борби. Партизанска штампа и друга средства информација, растурана по градовима и селима Црне Горе, доносила су вијести о великим побједама Црвене армије и савезника, о прославама дана Октобра у Совјетском Савезу и савезничким земљама, о прославама и успјесима НОБ-е у нашој земљи. Вијести су такође преносиле поздраве савезника југословенским борцима против фашизма и опомене команданта савезничких снага на Средњем истоку четничима због њихове сарадње са Нјемцима, у којима се тражи да они без одлагања напусте непријатеље и ступе у борбу против њега.¹⁰⁷ Читава ова активност имала је повољан утицај на мобилизацију маса за НОБ-у, на иступање заведених људи из четничких редова и њихово постепено прилажење партизанима.

Окупатор је настојао да својом пропагандом парира политици и акцијама НОП-а. У том циљу издаје прогласе у којима наводи да су савезници препустили Балкан болшевичкој Русији и износи наводне страхоте које болшевизам доноси народу, па као једини спас препоручује борбу против комунизма и партизана. Ради тога позива народ да ступи у редове жандармерије и милиције,¹⁰⁸ које је тих дана почео оснивати у Црној Гори. Истом духу писао је и квинслиншки лист *Црногорски вјесник*. Пошто народ није вјеровало непријатељској пропаганди, окупатор је предузео мјере пријетњи, репресалија и хапшења. Ноћу између 6. и 7. новембра окупатор је предузео велика хапшења по градовима и селима централног и приморског дијела Црне Горе. Истовремено је запријетио да ће за сваког рањеног нјемачког војника стријељати 10, а за убијеног 20 ухапшеника, који су били

¹⁰⁴ Нико Јовићевић, Од пете офанзиве до слободе, Београд 1955, 134 139; Зборник, III, књ. 6, док. 57 и 71; АИИТ IV 2ц—62 (43), Ратни дневник Милана Радића.

¹⁰⁵ Зборник, I, 16, док. 60, Извјештај Штаба II прол. дивизије од 9. XI 1943.

¹⁰⁶ Зборник III, књ. 6, док. 49, Извјештај Главног штаба од 1. XI 1943; АИИТ IV 2а—49. (43), Наредба II ударног корпуса од 1. XI 1943.

¹⁰⁷ АИИТ, VIII 3—3 (43), Вијести Главног штаба од 9. XI 1943.

¹⁰⁸ АИИТ, IX 2—17 (43) — Проглас фелдкоманданта Кајпера од 6. XI 1943.

проглашени за таоце.¹⁰⁹ Само у цетињском срезу ухапшено је те ноћи 180 лица.¹¹⁰

Сва настојања Њемаца да ослабе НОП у Црној Гори и придобију народ на сарадњу остала су без већих резултата. Баш у данима прославе Октобра мобилизација црногорског народа за борбу против окупатора постигла је велике резултате, при чему су и манифестације поводом прославе октобарске револуције одиграле значајну улогу.

IV

Током 1944. године други свјетски рат ушао је у завршну фазу. До почетка новембра савезничке армије на неким тачкама фронта стигле су до граница Њемачке. Очевидно је било да је Хитлер изгубио рат, али он је и даље наређивао да се упорно брани свака стопа раније освојене територије.

Наша народноослободилачка војска је до средине године раз-била двије непријатељске офанзиве и пријешла у стална офанзивна дјејства. До почетка новембра ослободила је највећи дио Србије, Македоније, Црне Горе, Херцеговине и Далмације, а постојале су простране слободне територије и у Босни, Хрватској и Словенији.

Седми новембар је прослављен у вријеме борби за коначно протјеривање и уништење окупатора и њихових сарадника, као и политичких борби за међународно признање нове Југославије и очување тековина НОБ-е.

Тих дана била је ослобођена готово сва Црна Гора осим Даниловграда, Подгорице, Цетиња и градова у Приморју од Улциња до Рисна.

Поводом Седмог новембра ЦК КПЈ издао је проглас који је растуран широм земље. У прогласу се народ позива да мобилише све снаге за коначно ослобођење и изражава се увјерење да нема ништа што би могло зауставити потпуну побједу и онемогућити остварење тековина НОБ-е.¹¹¹

Прослава октобарске револуције 1944. године у Црној Гори припремана је дуже и организованије него ранијих година. Већ 22. октобра Покрајински комитет је издао упутство о начину организовања прославе и доставио га свим окружним комитетима. У упутству је предвиђено да прослава треба да има што свечанији карактер и да се у свим срезовима, гдје за то има услова, припреме велики народни митинзи а увече свечане академије са што бољим пропрамом. Препоручено је да говорници на зборовима повежу значај октобарске револуције са развојем догађаја у на-

¹⁰⁹ АИИТ, IX 2—19 (43) Проглас фелдкоманданта Кајпера од 12. XI 1943.

¹¹⁰ АИИТ, III 2—20 (43), Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 16. XI 1943.

¹¹¹ АИИТ, I 1—2 (44).

шој земљи, са блиском перспективом ослобођења, учвршћењем тековина НОБ-е и обновом порушене земље.¹¹² Ово упутство су даље разрадила руководства и организације НОП-а на терену;¹¹³ Они су одредили и конкретне задатке у вези са припремама и организацијом прославе.

Припреме за прославу октобарске револуције темељито су извршене на читавој ослобођеној територији Црне Горе. У многим мјестима одржане су припремне конференције за прославу, а у ту сврху коришћени су и разни зборови и конференције организоване од стране антифашистичких организација органа народне власти, као и скупови поводом отварања школа, које су тих дана опточинјале да раде.¹¹⁴

У част Седмог новембра организације народноослободилачког фронта, омладине и жена учествовале су у уређењу градова, рашчишћавању рушевина, оправци зграда и путева, сакупљању добровољних прилога и пружању свестране помоћи фронту.

Тако је народ колашинског среза у част дана октобарске револуције оправрио пут Колашин — Вратло. Организације омладине и жена су се такмичиле у радним акцијама и сакупљању добровољних прилога за рањенике и јединице НОБ-е. Само организација жена у Ровцима у част празника прикупила је 1.442 килограма кромпира, 234 килограма житга, 55 килограма пасуља, 13 килограма сира, 15 литара ракије, 38 пари чарапа и 530 литра.¹¹⁵ Нарочито је била залажена активност омладине. Организована у радне чете и батаљоне, она се такмичила, постижући видне резултате у радним акцијама, сакупљању добровољних прилога, помоћи НОБ-и и народној власти и у сопственом уздизању.¹¹⁶

На ослобођеној територији Црне Горе заказани су митинзи у свим градовима и народни зборови у удаљенијим општинским центрима. У централном и приморском дијелу Црне Горе, гдје су се у градовима налазили окупаторски гарнизони, заказани су међуопштински или општински народни зборови на најпогоднијим мјестима ослобођеног дијела територије. Ноћу уочи празника широм Црне Горе запаљене су многобројне ватре, поред којих је ом-

¹¹² АИИТ, II 1—36 (44).

¹¹³ АИИТ, II 3—111 (44), Упутство СК КПЈ Никшић од 24. X 1944; V 2—21 (44), Упутство ОК СКОЈ-а Никшић од 25. X 1944.

¹¹⁴ АИИТ, VII 2—232 (44), Записник НОО дурмиторске општине од 5. XI 1944; III 1—42 (44), Извјештај СК КПЈ Андријевица од 4. XI 1944; II 4—5 (44), Извјештај Бироа краљске партијске ћелије од 5. XI 1944.

¹¹⁵ АИИТ, II 3—112 (44), Писмо СК КПЈ Никшић од 27. X 1944; V 6—12 (44), Извјештај СК КПЈ Колашин од 1. XI 1944; II 4—6 (44), Извјештај Бироа краљске партијске ћелије од 17. XI 1944; III 1—60 (44), Извјештај СК КПЈ Колашин од 16. XI 1944.

¹¹⁶ АИИТ, VI 4—47 (44), Извјештај ОК СКОЈ-а Никшић од 29. XI 1944; III 1—43 и 1—121 (44), Извјештаји ОК КПЈ Беране од 15. XI и 14. XII 1944; III 1—140 (44), Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 4. XII 1944.

ладина, уз пјесму и игру, остајала до дубоко у ноћ. Само у дробњачкој општини порјело је те ноћи 19 ватри.¹¹⁷

Изјутра, на дан прославе, народ је, а посебно омладина, организовано, са заставама и транспарентима, долазио на зборна мјеста.¹¹⁸ И поред временских непогода, које су тог дана владале у многим мјестима, и одсуства са терена поново читавог мушког становништва способног за борбу, митинзи и зборови поводом прославе Седмог новембра били су добро посјећени.¹¹⁹ Тако је митинзима у Колашину, Андријевици и Беранама присуствовало укупно око 8.000,¹²⁰ а у Вилусима око 2.000 лица.¹²¹ На народним зборовима одржаним поводом прославе у четири мјеста шавничког среза било је присутно преко 1380 лица.¹²² За ослобођени дио подгоричког среза збор је са 1.500 присутних одржан на Биоачу, а за даниловградски у Павковићима и Загарчу са укупно 1.700 присутних.¹²³ У цетињском срезу одржана су три општинска збора са око 1.300 присутних, а у барском два са 900 присутних лица.¹²⁴ Зборови су одражни и у другим мјестима Црне Горе, али подацима о броју присутних на њима не располажемо.

На свим митинзима и зборовима поводом прославе извршене су смотре и дефилеи јединица НОВ-е, а затим су иступали говорници у име Партије, НОВ-е, народне власти НОФ-а и организација жена и омладине. Навече су готово у свим мјестима одржане свечане академије или приредбе.¹²⁵

У оквиру прославе дана октобарске револуције омладина је прослављала и годишњицу стварања Комсомола. Представници омладине су у говорима које су држали на зборовима указали на огромне успјехе совјетске омладине у изградњи своје земље и борби против фашизма и апеловали на своје чланове да још више учвршћују „братство по крви и оружју“ са совјетском омладином.¹²⁶

Најсвечанија и најмасовнија прослава Седмог новембра одржана је у Никшићу, који је 18. септембра ослобођен, да би ускоро

¹¹⁷ АИИТ, VI 4—48 III (44), Извјештај ОК СКОЈ-а Дробњак од 12. XI 1944.

¹¹⁸ АИИТ, III 1—140 (44), Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 4. XII 1944; VI 4—48 (44), Извјештај ОК СКОЈ-а Дробњак од 12. XI 1944; VII 4—317 (44); Извјештај НОО рудинско-трепачке општ. од 9. XI 1944.

¹¹⁹ АИИТ, III 1—208 (44), Извјештај Општ. ком. КПЈ Жабљак од 27. XI 1944; III 1—121 (44), Извјештај ОК КПЈ Беране од 14. XII 1944.

¹²⁰ АИИТ, III 1—121 (44), Извјештај ОК КПЈ Беране од 14. XII 1944.

¹²¹ Побједа, Никшић, 18. XI 1944 (Зборник грађе, IV, Титоград, 1960).

¹²² АИИТ, III 1—44 (44), Извјештај СК КПЈ Шавник од 4. XII 1944.

¹²³ АИИТ, III 2—97 (44), Извјештај ОК КПЈ Подгорица од 12. XI 1944.

¹²⁴ АИИТ, III 1—140 (44), Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 4. XII 1944.

¹²⁵ Побједа, 18. XI 1944; АИИТ, III 1—121 (44), Извјештај ОК КПЈ Беране од 14. XII 1944; III 1—60 (44), Извјештај СК КПЈ Колашин од 16. XI 1944; III 1—116 (44), Извјештај парт. орг. II батаљона Комског НОП одреда од 2. XII 1944; III 2—97 (44), Извјештај ОК КПЈ Подгорица од 12. XI 1944; Зборник III, књ. 8, док. 309, Извјештај пол. комесара I бокешке бригаде од 9. XII 1944.

¹²⁶ АИИТ, VI 2—21 (44), Упутство ОК СКОЈ-а Никшић од 25. X 1944.

постао сједиште руководстава свих органа и организација НОП-а у Црној Гори. На уређивању прада и рашишћавању рушевина учествовало је читаво његово становништво. На дан 7. новембра Никшић је освануо свечано окићен бројним заставама, пароллама и сликама. На пространом тргу у центру прада искупило се више хиљада лица са транспарентима и заставама. Прослава је почела дефилеом пјешадије и моторизованих јединица, које су надлијетали ратни авиони. На митингу су говорили представници КПЈ, народне власти, Народноослободилачког фронта, II ударног корпуса, Антифашистичког фронта жена и омладине. Сви говорници су истицали значај октобарске револуције и њен утицај на нашу народноослободилачку борбу, као и узајамну помоћ совјетских и наших народа у току борбе против фашизма. На митингу је говорио и члан совјетске војне мисије при II ударном корпусу мајор Коваленко, који је подвукао значај оружаног братства Црвене армије и НОВ Југославије у борби против фашизма, што је посебно дошло до изражаја приликом ослобођења Београда.¹²⁷

Јединице НОВ-е које су биле на положајима славиле су празник Октобра углавном у борби. Тако су борци X црногорске бригаде и I батаљона VI црногорске бригаде ноћу 6/7. новембра, док су по околним брдима горјеле ватре у част празника, извршили напад на њемачки гарнизон у Цетињу, с намјером да га за дан празника ослободе. Међутим, иако су овладали Орловим кршем и са два батаљона продрли до *Гранд хотела*, прада нијесу могли заузети.¹²⁸ На дан 7. новембра батаљони I бокешке бригаде водили су тешке борбе око јаких њемачких утврђења на Гржавцу и Леденицама, док је II далматинска бригада у опорченим борбама спречавала продор Њемца од Котора према Ораховцу и вршила притисак на гарнизон у Рисну.¹²⁹ Истога дана јединице IX црногорске бригаде и Комског НОП одреда избациле су балисте из Гусиња, у које су ови изненада били упали, а потом водили борбе са њима и Њемцима на Чакору.¹³⁰ Дио јединица V и VI црногорске бригаде прославио је Седми новембар заједно са народом подгоричког и даниловградског среза, док је њихова главнина била на положајима и у борби против непријатеља.¹³¹

Оне јединице које су биле у близини непријатељских положаја а нијесу учествовале у борби извршиле су 7. новембра смо-

¹²⁷ Побједа, 18. XI 1944; АИИТ, II 3—112 (44), Упутство СК КПЈ Никшић од 27. X 1944.

¹²⁸ Зборник, III, 8, док. 235 и 237, Извјештаји X црногорске бригаде од 7. XI 1944.

¹²⁹ Зборник, III, 8, док. 281 и 353, Релација I бокешке бригаде и Извод из дневника II далматинске бригаде.

¹³⁰ Зборник, III, 8, док. 314, Релација IX црногорске бригаде; АИИТ, IV 26—225 (44), Операцијски дневник II ударног корпуса.

¹³¹ АИИТ III 2—97 (44), Извјештај ОК КПЈ Подгорица од 12. XI 1944; Хронологија, 664—666.

тре, а затим су пред стројем о значају октобарске револуције говорили комесари бригада или батаљона.¹³²

У данима прославе Октобра постигнути су значајни резултати у мобилизацији снага за НОВ-у. Према извјештају Округног комитета КПЈ Цетиње, све способно становништво стопроцентно се одазивало мобилизацији и пружало свестрану помоћ фронту.¹³³ ОК КПЈ Беране у свом извјештају од 14. децембра 1944. године такође јавља да је у новембру мобилисано 500 нових бораца, и то углавном са терена насељеног муслиманским живљем, јер су из осталих крајева готово сви способни мушкарци већ раније ступили у НОВ-у.¹³⁴ Само у бокелску бригаду од њеног оснивања, 5. октобра 1944. па до 7. новембра ушло је 800 нових бораца из Боке.¹³⁵ На зборовима поводом прославе људи су се добровољно јављали у НОВ-у. Тако се на збору у барској општини више десетина људи јавило за одлазак у јединице НОВ-е.¹³⁶

Прослављајући годишњицу октобарске револуције, из године у годину, све организованије и масовније, народ у Црној Гори се упознавао са искуствима, значајем и тековинама Октобра, са друштвеним уређењем, животом, радом и борбом совјетских народа, а то је било од великог значаја за успјешан развој и ток народнослободилачке борбе. Са сваком новом прославом растао је број оних који су усвајали октобарске идеје, повећавао се прилив нових бораца и број нових побједа, јачала је вјера у снагу Октобра, у коначну побједу над непријатељем и рађање новог друштва. Прославе октобарске револуције подизале су борбени дух и морал народа и значиле су корак ближе побједи октобарских идеја, тј. побједи социјализма.

¹³² Зборник, III, 8, док. 309, Извјештај политичког комесара бокелске бригаде од 9. XII 1944.

¹³³ АИИТ, III 1—140 (44), Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 4. XII 1944.

¹³⁴ АИИТ, III 1—121 (44).

¹³⁵ Зборник, III, 8, док. 239, Извјештај политичког комесара I бокелске бригаде од 7. XI 1944.

¹³⁶ АИИТ, III 1—143, (44), Извјештај Општинског комитета КПЈ Бар од 14. XI 1944.